

1

УДК 37.013.78

Л.М. Завацька

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ БАТЬКІВ ДО ПРАВ ДІТЕЙ

У статті висвітлюється проблема формування відповідального батьківства щодо захисту прав дітей з точки зору соціально-педагогічної роботи з сім'єю.

Ключові слова: батьківська відповідальність, усвідомлене батьківство, захист прав, діти вулиці.

В статті освещается проблема формирования ответственного отцовства по защите прав детей с точки зрения социально-педагогической работы с семьей.

Ключевые слова: родительская ответственность, осознанное родительство, защита прав, дети улицы.

Захист дитинства є одним із стратегічних загальнонаціональних пріоритетів державної політики багатьох країн світу. Термін "соціальний захист" відноситься до функції держави, що означає турботу про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян, тобто дітей, інвалідів, людей похилого віку. Нажаль в Україні всі перелічені категорії громадян не є достатньо захищеними. Особливої турботи потребують діти.

Питаннями захисту дітей та молоді в Україні крім державних інституцій займаються чимало міжнародних комітетів, громадських організацій і фондів. Вони спрямовують свою діяльність на їх соціально-правовий захист у галузі навчання життєвим навичкам, що відповідає основним принципам та нормам міжнародного права. Проблема прав дитини у навчанні життєвим навичкам має пріоритетне значення у діяльності таких організацій як ООН і ЮНЕСКО, ними прийнято біля ста документів щодо цієї проблеми. Однак головним є те, що ООН вперше у світовій історії розробила документи, у яких визначено основні положення про права і свободу дитини, які стали міжнародними стандартами.

Грунтуючись на ідеї першорядності загальнолюдських цінностей і різнобічного розвитку особистості, Конвенція ООН про права дитини визнає пріоритет інтересів дитини у суспільстві; наголошує на недопустимості дискримінації дитини за будь-якими ознаками чи мотивами, і, передусім, – на необхідності виявлення державою та

суспільством особливої турботи про соціально-депривованих дітей сиріт, біженців, правопорушників. У цьому документі особлива увага акцентується на тому, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення, не повинна, в її ж інтересах, залишатися в такому оточенні і має право на особливий захист і допомогу з боку держави [1, с. 20].

Проблеми соціально-педагогічного захисту дітей позбавлених батьківського піклування тією чи іншою мірою розглядається у працях науковців українських та зарубіжних авторів. Так, характеристику понять "діти вулиці", "безпритульність" знаходимо у працях Є. Холостової, А. Капської, О. Безпалько, С. Толстоухової; специфіка діяльності соціальних педагогів щодо захисту прав дітей досліджується І. Ковчиною, Г. Лактіоновою, О. Балакіревою та О. Бабак. Концепція та окремі технології соціально-педагогічного захисту дітей розробляються і пропонуються для застосування у практичній діяльності провідними науковцями Л. Волинець, І.Зверевою, В. Оржеховською, С. Харченко та ін.

На даний час в Україні проблема реалізації прав дитини обумовлюється економічними та соціальними протиріччями, що негативно впливають на розв'язання завдань організації захисту дітей. Ці проблеми, вважають фахівці необхідно розглядати на державному рівні у трьох площинах:

- забезпечення декларованих Конвенцією ООН прав дитини;
- створення механізму реалізації прав кожної дитини;
- захист порушених прав дитини та попередження таких порушень.

Мета нашої статті – здійснити аналіз сучасних проблем соціально-педагогічного захисту дітей позбавлених батьківського піклування та запропонувати шляхи формування батьківської відповідальності щодо реалізації прав дитини.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Питаннями координування та планування діяльності щодо захисту прав дітей займаються різні органи влади. Складні, часом критичні ситуації, що виникають у житті дитини вимагають їх негайного вирішення. Але діти чекають резолюції дорослих не підозрюючи того, що це є їх законне право. Від 9 до 28 % дітей ніколи не чули про ті чи інші свої права. Гострою проблемою залишається недостатнє інформування батьків, вихователів, працівників соціальних служб, самих дітей, про уже прийняті і діючі нормативні акти у сфері захисту прав дітей; їх значення, механізми і технології реалізації. Є багато ситуацій, коли дитина потребує (якщо вона взагалі це усвідомлює) юридичної допомоги чи консультації соціального педагога і не хоче щоб про це знали батьки (опікуни тощо), хоча згідно із ст. 9 Закону України "Про охорону дитинства" діти мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування,

підприємств, установ, організацій, ЗМІ та посадових осіб із заявами, щодо реалізації своїх прав та скаргами про їх порушення. Отже, необхідно допомогти дитині реалізувати право бути дійсно почутою в рамках закону, який забезпечив би кваліфіковану соціально-правову допомогу дитині, шляхом створення чіткого механізму гарантування такого права з боку держави.

Одним із найважливіших напрямків соціально-педагогічної діяльності є захист прав і законних інтересів "дітей вулиці".

Поширення бездоглядності та бродяжництва серед дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є наслідком погіршення матеріальних умов сімей, утримання неповнолітніх в інтернатних закладах, відсутності належних психолого-педагогічних умов виховання, педагогічної занедбаності, внутрішніх конфліктів між педагогами та вихованцями. Крім того, обстеження сімей опікунів свідчить, що значна їх кількість - це люди у досить похилому віці, які не можуть повною мірою займатися вихованням дітей, іноді зловживають спиртними напоями, ведуть асоціальний спосіб життя.

Причиною бродяжництва понад 50% вихованців (згідно даних різних джерел) назвали конфлікт у сім'ї, школі, з однолітками. Значна кількість з них не бажає надавати правдиву інформацію, що свідчить про страх перед батьками або дорослими, які знушаються над ними, змушують дітей жебракувати.

На жаль, ті заходи, що розробляються і впроваджуються з метою запобігання дитячої бездоглядності, правопорушень та безпосереднього вилучення дітей з вулиці фактично не дають, очікуваного від них ефекту. Дитину, що певний час проживала на вулиці не так просто повернути до родини. Як показує практика, дітям котрі перебувають понад шість місяців на вулиці, притаманний синдром дромоманії.

Дромоманія – схильність до бродяжництва, яку розглядають не як розлад психіки, а як соціальне явище, тому основна мета у подоланні безпритульності та бездоглядності – це своєчасне виявлення та вилучення дитини з вулиці, психологічна допомога щодо адаптації дитини до соціально прийнятних умов життя та проведення корекційної роботи.

На сьогодні в Україні функціонує біля 90 притулків для неповнолітніх. Вихованці притулків – це переважно діти з кризових сімей, чії батьки не мають змоги або не бажають займатися їх вихованням, або ж ці вихованці інтернатних закладів, які опинилися під опікою держави через несприятливі умови у родині. За свідченням директора притулку для дітей м. Чернігова, діти, які багато разів потрапляють до їхнього закладу, становлять 30-50 відсотків від загальної кількості вихованців. З одного боку ця статистика свідчить про недосконалість роботи щодо влаштування

долі дитини, з іншого – про недосконалість законодавства та правил опіки і піклування. Такі вихованці потребують тривалої роботи, що неможливо здійснити в умовах притулку, а спеціальні установи (реабілітаційні центри) для такої категорії дітей тільки починають свою діяльність. Керівники притулків для неповнолітніх як серйозну проблему зазначають відсутність спеціально підготовлених кадрів для організації різнопрофільної роботи з дітьми та сім'ями.

Усиновлення і опіка в Україні є традиційними формами утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, але поряд з ними з'являються нові форми сімейного виховання, викликані соціальними потребами гуманістичного суспільства, необхідністю максимального врахування інтересів дитини, яка втратила сімейне оточення, забезпечення оптимальних умов її життєдіяльності. Однією з таких форм сімейного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в нашій державі є дитячий будинок сімейного типу, що являє собою окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або однієї особи, котра не перебуває у шлюбі. Така сім'я бере на виховання і спільне проживання не менше п'яти дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування.

Дитячий будинок сімейного типу - це сім'я і водночас первинний дитячий колектив, який налічує не більше 10 дітей. Саме тому в ньому є більші можливості для виховання, соціалізації і розвитку дітей, ніж в інших державних формах опіки. Такий дитячий будинок здійснює сімейно-суспільне виховання і поєднує у собі виховний потенціал сім'ї і дитячою колективу. Особливостями дитячого будинку сімейного типу є те, що його окремі вихованці пов'язані між собою кровними зв'язками, які у поєднанні з подружніми стосунками батьків і батьківсько-дитячими взаєминами створюють в уяві вихованців позитивну модель сімейною життя та стосунків з однолітками. Дитячий колектив такої сім'ї забезпечує відповідні умови для соціалізації дітей в мікросередовищі і реалізує основне завдання дитячого будинку сімейного типу – самореалізація вихованців. Завдання ж батьків у такій сім'ї - підтримка обраної моделі сімейного життя, розвиток кожного вихованця у відповідності з його потребами, нахилами, збереження подружніх почуттів, турбота про життя і здоров'я всіх членів родини, розв'язання поточних проблем життєдіяльності колективу.

У дитячому будинку сімейного типу формування особистості дитини відбувається у природних умовах, вплив батьків-вихователів на світогляд і самоусвідомлення дитини домінує. Під впливом сімейного оточення у дитини формуються морально-етичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтації, тобто усі ті якості, які характеризують

особу, індивідуальність. На становлення особистості дитини впливають стосунки між батьками, між батьками і дітьми, іншими членами родини, ставлення батьків до праці, їх участь у суспільному житті, інтереси, ціннісні орієнтації, загальний культурний рівень тощо. Аналіз соціального впливу різних інститутів соціалізації на особистість показує, що на 40% людей домінуючий вплив здійснювала сім'я, на 30% - засоби масової інформації, на 20% - школа, на 10% - вулиця.

Загалом важко пояснити істинну причину появи дітей вулиці. Кожна дитина вулиці – це індивідуальність, яка обирає свій спосіб життя. Вулиця – це те місце де дитина спілкується, грається, вчиться "виживати" в екстремальних умовах, працює, іноді спить. Практика показує, що повсякденні дії дитини диктуються домінуючою потребою – вижити. Але з багаточисельних досліджень науковців і практиків можна зробити висновок, що основним джерелом безпритульності і безнадзорності є девіантні і конфліктні сім'ї.

Цей висновок підтверджений причинами втікання з дому зі слів опитаних нами "дітей вулиці": більше 13% - вважають причиною поганий матеріальний стан сім'ї (їх майже не годують); більше 16% - конфлікти з батьками, братами, сестрами, родичами; біля 9% - дітей просто вигнали з дому батьки або родичі; у 3% дітей –житло взагалі відсутнє; 2% - назвали причиною сексуальні домагання, розбещення вітчимою чи іншими дорослими чоловіками (у тому числі насилля – 0,5%); 11% - вказали на те, що батьки ведуть аморальний спосіб життя; у 14% дітей батьки позбавлені батьківських прав; 1,1% опитаних дітей - примушували красти.

І в той же час 56% опитаних "дітей вулиці" вважають основною цінністю сім'ю, а 35% – доброту. Тому, на нашу думку, саме робота з сім'єю повинна стати основою соціально-педагогічного захисту "дітей вулиці" як реальних так і потенційних.

У відповідь на цю пропозицію може бути висловлене зауваження, що у відповідних соціальних інституціях, що працюють з "дітьми вулиці" є юристи, педагоги, державні службовці та інші фахівці, до функцій яких входить захист прав дитини, але по-перше: майже усі вищезазвані професіонали є компетентними тільки в окремих галузях права; по-друге, їхні зусилля найчастіше не є скоординованими; схематичні і негнучкі, вони якісно впливають на перспективну ефективність; по-третє, указані фахівці починають свою діяльність, як правило, у кризових випадках і не мають достатньо часу або ресурсів для профілактичної та реабілітаційної роботи з прав дитини.

Ці та інші причини стали основою для серйозного розгляду саме соціальної педагогіки як мультидисциплінарної галузі, яка поєднує у собі

всі необхідні для підготовки спеціаліста ризи з питань реалізації прав дитини, зокрема: визнання людини як найвищої цінності; визнання принципу "допомоги заради допомоги", технологічність діяльності і залучення скоординованих ресурсів для досягнення мети та ін. Крім цього, діяльність соціального педагога поширюється на усі сфери життя дітей і передбачає взаємодію інститутів соціалізації та активізацію виховних функцій суспільства, сім'ї та особистості.

Поняття "реалізація прав" у нашому розумінні включає в себе три різних за метою, предметом та технологією видів діяльності: профілактику, кризове втручання і реабілітацію. І якщо другий тип діяльності у певній мірі законодавчо і науково є розробленим, то проблема профілактики та реабілітації – тобто запобігання порушенням прав дитини та процесу їх відновлення через призму навчання діяльності щодо використання і захисту власних правових норм - не може, на наш погляд, вважатись достатньо вирішеною.

Ефективним різновидом роботи з сім'єю – є просвітницька діяльність з батьками щодо формування усвідомленого ставлення до прав дитини та підготовка дитини до свідомого життя в соціально правовому суспільстві.

Сьогодні в Україні та за кордоном вже існує певна система просвітницької роботи з батьками. Нами був проаналізований вітчизняний досвід діяльності соціальних служб та громадських організацій. Можна визначити такі категорії батьків, як об'єктів просвітницької роботи:

1. Потенційні батьки (які ще не мають дітей).
2. Батьки, які очікують дитину (вагітні матері).
3. Молоді батьки (мають дітей віком понад 0 до 10 років).
4. Батьки зрілого віку (мають дітей від 10 до 18 років).

Із кожною категорією батьків працюють різні спеціалісти, які є представниками відповідних соціальних інститутів. Досвід просвітницької роботи з батьками в Україні нараховує велику кількість просвітницьких програм для батьків:

- підготовка молоді до сімейного життя, "Етика і психологія сімейного життя", "Мамина школа", "Школа молодих" та інші;

- підготовка подружжя до народження дитини, "Формування навичок усвідомленого батьківства";

- робота з молодією сім'єю зі стабілізації сімейних стосунків, просвітництво батьків, інформація про права сім'ї й права дітей, профілактика насильства в сім'ї, клуби для молодих батьків, "Усвідомлене батьківство – як умова повноцінного розвитку дитини" та інші;

- допомога батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання, просвітництво батьків, інформація про права сім'ї в суспільстві й права дітей у сім'ї, школи батьківської підтримки, "Ми будемо

нормальні стосунки", "Батьки і діти", "Формування навичок батьківської компетентності" та інші.

Когнітивний компонент змісту просвітницької роботи з батьками характеризується певною сукупністю знань, що можна розглядати такими блоками:

1. Дитина як суб'єкт права (взаємозв'язок прав людини з правами дитини, історія виникнення прав дитини, сутність та підходи до філософського розуміння прав дитини, сукупність потреб, прав та обов'язків дитини взагалі, та зокрема - в сім'ї; характеристика прав дитини, регламентованих у міжнародному та українському законодавстві, роль та місце прав дитини в сучасному суспільстві).

2. Ставлення батьків до прав дитини (роль батьків у вихованні правосвідомості та повноправної особистості, фактори формування ставлення батьків до дитини, особливості та типи ставлення батьків до дитини, права та обов'язки батьків щодо виховання дитини, вимоги до особистості батьків, шляхи формування усвідомленого батьківства).

3. Сім'я як середовище реалізації прав дитини (можливості сім'ї щодо реалізації прав дитини, типи порушення прав дитини в сім'ї та засоби їх попередження; причини та наслідки порушення прав дитини в сім'ї; умови та механізми реалізації прав дитини в сім'ї; моделі взаємовідносин у сім'ї та стилі виховання дитини, що сприяють реалізації її прав).

Виділені блоки теоретичного напрямку просвітницької роботи з батьками можуть складати самостійну навчальну просвітницьку програму її частину або навчальний матеріал будь-якої іншої програми навчання батьків (різноманітні види інформаційних матеріалів для батьків: листівки, брошури, відеороліки та інші).

Емоційно-мотиваційний компонент змісту просвітницької роботи з батьками зумовлений необхідністю формування системи емоційно-оцінних ставлень батьків до прав дитини й можливостей дотримання їх у власній сім'ї. Ці ставлення тісно пов'язані із такою важливою якістю особистості батьків як відповідальність, оскільки саме відповідальність постає як результат інтеграції всіх психологічних функцій особистості; суб'єктивного сприйняття навколишнього світу, оцінки власних чуттєвих ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку. Відповідальність не зводиться лише до взятих батьками на себе зобов'язань, дисциплінованості, бо не розкриває всієї психологічної сутності. Слово "відповідальність" не зводиться також до обов'язку, оскільки обов'язок - поняття із сфери несвободи, а відповідальність тісно пов'язана з розумінням свободи. Відповідальність - не нав'язаний суспільством обов'язок для батьків, а відповідь на звернене до батьків прохання, яке відчувається як власна турбота. Відповідальність батьків у прямому

розумінні - це повністю добровільний акт, відповідь на потреби дитини, виражені або невиражені. Бути "відповідальним" означає бути вільним і готовим відповісти. Специфіка відповідальності батьків виявляється саме в емоційно-мотиваційній сфері, у якій детермінується поведінка батьків, бо саме в ній визначаються особливості їх поведінки і діяльності на основі усвідомлення, прийняття ними факту залежності життєдіяльності батьків у сім'ї від суспільних цілей та цінностей, що і визначає ставлення батьків до обов'язку щодо дитини і до наслідків своєї поведінки.

До основних показників батьківської відповідальності стосовно реалізації прав дитини в сім'ї належать:

1. Розуміння та усвідомлення важливості дотримання і виконання своїх обов'язків.
2. Передбачення можливих труднощів у виконанні доручень.
3. Планування способів подолання цих труднощів.
4. Позитивне переживання завдань та очікування радості від виконання обов'язків.
5. Сприйняття необхідності відповідати за виконання завдання, зобов'язань.
6. Самоорганізація діяльності та поведінки, спрямованих на виконання зобов'язань.
7. Постійність прояву такої поведінки.

Висновки. Таким чином, усвідомлене ставлення батьків до прав дитини – це система соціально-педагогічних знань, емоційно-мотиваційне та нормативно-проективне сприйняття прав дитини, що зовнішньо виявляється у певній моделі поведінки батьків по відношенню до дитини та реалізації її прав у сім'ї. Проте, аналіз проблеми ставлення батьків до прав дитини свідчить, що суспільство, а відповідно дорослі, психологічно не готові прийняти дитину як особу з власним баченням світу і ставленням до нього. А відтак, необхідна послідовна, цілеспрямована соціально-педагогічна робота з батьками з метою формування у них системи цінностей та норм поведінки стосовно поваги і усвідомлення прав дітей.

Список використаних джерел

1. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. – К.: Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), 2003. – 412 с.
2. Ковчина І.М. Підготовка студентів до соціально-правового захисту особистості. Навчально-методичний посібник / І.М. Ковчина, [ред. А.Й. Капська]. – К.: НПУ, 2005 – 196 с.
3. Права дитини: від витоків до сьогодення: Зб. текстів, метод. та інформ.

матеріалів / [упоряд. Г. Лактіонова]. – К.: Либідь, 2002. – 278 с.

4. Балакірева О., Бабак О. Діти України про свої права / О. Балакірева, О. Бабак // Соціальна політика та соціальна робота. – 2001. - №2. – С. 3-8.

In the article responsible problem of formation the responsibility of parents protection of the rights of children is analyzed from the point of view of social-pedagogical work with family.

Keywords: the parental responsibility, the responsibility of parents, protection of the rights, children of street.

Отримано 06. 02.2011 р.

УДК 364.048.6

А.Й. Капська

ТЕХНОЛОГІЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Стаття розкриває основні підходи до організації реабілітаційної роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки; визначає технологічну різноманітність як одну із умов включення девіантних підлітків у практичну діяльність.

Ключові слова: соціальна реабілітація, девіантна поведінка, адекватні технології, технологізація.

Статья раскрывает основные подходы к организации реабилитационной работы с подростками, склонными к девиантного поведения; определяет технологическую разнообразие как одно из условий включения девиантных подростков в практическую деятельность.

Ключевые слова: социальная реабилитация, девиантное поведение, адекватные технологии, технологизация.

Характер загальних закономірностей процесу соціальної реабілітації девіантних дітей відображають педагогічні принципи. Якраз принципи